
Iva KLJAKIĆ¹

PORTRET JUGOSLOVENSKE FEMINISTKINJE

(Žarana Papić, *Žarana Papić: tekstovi 1977–2002*, [prir. Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović i Daša Duhaček], Fakultet političkih nauka – Centar za studije roda i politike, Rekonstrukcija Ženski fond, Žene u crnom, Beograd 2012)

Zbornik izabranih tekstova čuvene jugoslovenske sociološkinje i antropološkinje, antiratne teoretičarke i aktivistkinje Žarane Papić (1949–2002) predstavlja složen prikaz života jedne feministkinje i jednog feminizma koji je autorka živela.

Izbor tekstova može se podeliti na nekoliko velikih celina koje odgovaraju velikim pitanjima kojima se Žarana Papić bavila. Jedno od njih je pitanje jugoslovenskog socijalizma, „ženskog pitanja” i feminizma. Papić je među prvim teoretičarkama koje su uvele feminizam u jugoslovenski diskurs, pri tome postavljajući pitanje šta je socijalizam, zapravo, doneo ženama Jugoslavije. Drugo je pitanje društvenih disciplina, „naučne istine” kao meta-priče i uvođenja feminističke perspektive u sociologiju i antropologiju. U okviru ovih razmatranja obrađuju se pojmovi poput pola i roda, polnosti, prirode/kulture i patrijarhata, koji su ključni u autorkinom naučnom radu. Treće pitanje bi se najpre moglo definisati kao antiratno i antimilitarističko delovanje kroz teorijske tekstove u kojima se kritikuje nacionalizam, militarizam i analiziraju preduslovi koji su doveli do njihove ekspanzije, često sa snažnim naglaskom na ženskom pokretu kao jedinom organizovanom otporu diktaturi i ratnim pohodima u Srbiji. Uvodi urednica koji nas upućuju u okolnosti nastanka svakog pojedinačnog teksta nenametljivo stvaraju narativni tok omogućavajući

1 E-mail: ivakljakic@gmail.com

čitateljka i čitaocima ne samo povezivanje segmenata u celinu, već i emotivno proživljavanje i prošlosti i njene veze sa sadašnjošću.

Prvi tekst sa kojim se susrećemo objašnjava potrebu za razvojem autentičnog feminističkog delovanja u Jugoslaviji. Papić se osvrće na različita izlaganja na seminaru na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku, ali i na zapažanja učesnica sa Zapada o položaju jugoslovenskih žena. Tu se javlja misao koja se ponavlja i u kasnijim tekstovima, da socijalističke tekovine i specifično tradicionalno nasleđe čine feminističko delovanje nesvodivim na ono u zapadnim društvima. Kombinacija formalnog izjednačavanja i dominantne tradicionalne hijerarhije zahteva poseban pristup. To je „stvarna nejednakost u mogućnosti samoodređenja, u ponašanju, u dodiru, u slobodi pogleda na ulici, u aktivitetu, u definiciji sopstvenog bića, u konceptu ostvarenja itd.” (46). Neku vrstu studije slučaja Papić nalazi u odnosu između Simon de Bovoar (Simone de Beauvoir) i Žan Pol Sartra (Jean-Paul Sartre), koji su oni, bivajući zapadni mislioci socijalisti svog vremena, organizovali kao alternativnu zajednicu ropskoj porodičnoj formi. Ali projekat je zapravo Sartrov, koliko god je De Bovoar želela da ga predstavi kao obostranu ili sopstvenu inicijativu. Ona je ta koja se formira u odnosu na postavljene okvire svog identiteta, pa samim tim i svoga puta kao misliteljke, feministkinje i osobe/partnerke u tom odnosu. Žarana Papić predstavlja biografiju pre nego neka ključna dela Simon de Bovoar, uviđajući da je život i samorazumevanje žene izvor saznanja o ženama u patrijarhalnom svetu.

Osnovna feministička kritika socijalizma odnosi se upravo na raskorak između proklamovane društvene jednakosti i realne potlačenosti žena, koja opstaje uprkos zakonskim i drugim formalnim promenama. Najdirektniji odgovor na javnu debatu o feminizmu i socijalizmu u zborniku se nalazi u dva teksta – „Emancipacija u granicama tradicionalne svijesti” i „Socijalizam i tradicionalno stanovište o odnosu polova”. Glavna tema debate je „autentično rešeno žensko pitanj[e]” (67) u jugoslovenskom socijalizmu, zbog čega je feminizam viđen ne samo kao odraz buržoaskog društva ili pozivanja na realizovanje partikularnih interesa na štetu onih klasnih, već kao neadekvatan, pa čak i suvišan. Žarana Papić ističe da je, naprotiv, upravo u društvenom odnosu prema ženama prisutan klasni poredak, koji se vidi

manje u deklarativnom, a više u realnom, „privatnom” ili „prirodnom” ustrojstvu koje se zasniva na psihološki konstitutivnim kategorijama kod jugoslovenskih muškaraca i žena. Dok prvi tekst uzdržanije poziva na neophodnosti feminističkog promišljanja, pomalo kompromisno pominjući marksistički feminizam (70), u drugom pomenutom tekstu, Žarana Papić kritikuje socijalizam zbog negovanja tradicionalnog patrijarhalnog obrasca koji je uprkos revolucionarnim promenama i dalje „privatno (i javno) snažan regulativ našeg društvenog i individualnog ponašanja” (103). To se najbolje vidi u postojanju poželjnih oblika polnosti i predodređenosti muškog i ženskog u društvu, koji čine hijerarhizovani binarni par. Poželjne muške i ženske želje, težnje i samoostvarenja u socijalizmu neguju se od najranijeg detinjstva, kroz različite nametnute idealne slike.

Na samom početku devedesetih, 1991. godine, o odnosu jugoslovenskog socijalizma iz tranzicione perspektive, Papić govori slobodnije i sa distance, objašnjavajući na koji način je projektom emancipacije neravnopravan položaj žena prikriven u opštoj slici društva. Zanimljivo je da ona naglašava da žene iz istočnih, socijalističkih zemalja „ne bi trebalo da osećaju obavezu da slede iskustva žena sa Zapada”, već da nađu svoje puteve otpora; da se „informišu koliko je god moguće o feminističkim iskustvima sa Zapada i da potom autonomno misle i donose odluke o onome što bi za njih bilo korisno” (199). Nekoliko godina kasnije, 1994. u jeku rata, Žarana Papić se na neki način nadovezuje na ovu ideju i proširuje je mislima o važnosti negovanja jugoslovenskog feminističkog iskustva. „Kada se ljudima oduzme prošlost, veoma je lako manipulirati njihovom sadašnjošću i budućnošću” (281).

Jugoslovensku sociologiju i antropologiju Žarana Papić je kontinuirano obogaćivala feminističkim pojmovima i saznanjima. U uvodnom tekstu za knjigu *Antropologija žene*, koju je priredila sa Lidijom Sklevicky, jugoslovenskom sociološkinjom, govori se o nenaučnosti kolonizatorskih koncepata u socijalnoj antropologiji i drugim naukama koji održavaju žene nevidljivim. Prema tome, mora se posvetiti posebna pažnja istraživanjima o nastanku i razlozima uspostavljanja istorijske muške dominacije i tradicionalnih opozicija ženskosti i muškosti, prirode i kulture, privatnog i javnog, koje su utemeljene u racionalističkoj tradiciji mišljenja. Antropologija žene je „[b]

orbena antropologija koja želi omogućiti nove horizonte analizi spolnosti u društvu” (79). Uvođenjem razlike između pola i roda u domaći naučni diskurs, Papić predlaže antropologiju polnosti, oslanjajući se na feministička teorijska postignuća kao i rad Vere Štajn-Erlih (Vera Stein-Erllich), koja je u svojim etnografskim istraživanjima, također, isticala ovu distinkciju. Univerzalizam društvenih nauka koji ne prepoznaje ženu održava se kao specifični seksizam, i predstavlja odraz opšteg društvenog tumačenja razlika među ljudima kao argumenta za „prirodnost” neravnopravnosti (115). Isključujući pol/rod kao relevantne kategorije, univerzalizam postavlja kao subjekta muškarca – „čovaka”, dok je žena subjekt isključivo u sociologiji porodice, u kojoj je porodica izdvojeni segment društva (134). Kasnije Žarana Papić zamenjuje pol/rod sa polnošću koja je uvek društveni konstrukt i uvodi telo kao jednu od osnovnih analitičkih kategorija imajući u vidu da se društvene nauke, a prvenstveno sociologija, ne bave telom ili bar ne dovoljno, jer je ono navodno na strani prirode. Takođe, ove nauke ne uzimaju u obzir ni ono što je u tela upisano ili načine na koje se manipuliše telima u društvu (153). Interesovanje Žarane Papić se zadržava na određujućoj distinkciji prirodno/kulturno, koja je podjednako važna za feminizam, kao i sociologiju i antropologiju, jer je ona „pravi antropološki problem, [kojim se] određuje ono što je specifično ljudsko” (236). Sva ova pitanja važna su za analizu patrijarhata, kojom se Žarana Papić detaljno bavila. Da bi bio prepoznat, patrijarhat ne mora biti potpuno vidljiva vladavina muškaraca nad ženama. On je, naročito danas, sinonim za „opštu tendenciju muške dominacije, sa svim svojim specifičnim formama izražavanja u različitim društvenim i istorijskim kontekstima” (211).

Početak rata i uloga koju u njemu ima Srbija, zemlja u kojoj ostaje Žarana Papić, njenim tekstovima daju dodatnu oštrinu i aktivističku dimenziju. U njima se neumorno prepliću teorija i življeno iskustvo. Sada, bez zadržke optužujući socijalizam za održavanje patrijarhalne podređenosti žena, Papić objašnjava kako su žene tako lako i tako brzo postale žrtve histerične nacionalističke ratne tvorevine. Manipulacija reproduktivnom politikom „rađanja za naciju” i promena zakonskih odredbi vezanih za pravo žena na abortus, jedne od glavnih socijalističkih „ponuda” ženama (185), dešava se istovremeno sa masovnim silovanjima o kojima Papić među prvima govori. Upoređivanjem strukture državnog socijalizma do devedesetih i državnog nacionalizma od

devedesetih, ona dolazi do sledećih zaključaka: nacionalistička ideologija je raširena na osnovama prethodne ideološke matrice, kao i da je nametnuta kao poželjna ideološka linija „odozgo” (291). Fokus na jugoslovenskom socijalizmu trebalo bi da bude fokus na onome što u socijalizmu nije postignuto: razvijanje demokratskog građanskog potencijala.

Knjiga *Žarana Papić: tekstovi 1977–2002* predstavlja dragoceno i nezaobilazno štivo za sve one koje zanima istorija i teorija jugoslovenskog socijalizma od sedamdesetih godina do njegovog krvavog kraha, kao i feminističke teorije i prakse u tim okvirima. Kao takva, ova zbirka tekstova je jedinstvena publikacija na našim prostorima i svedoči o naporu da se javnosti pruži presek celokupnog opusa autentične jugoslovenske i srpske feminističke misliteljke na način na koji su u domaćoj izdavačkoj delatnosti, sa ponekim izuzetkom, do sada tretirani isključivo muški autori.